

Андрій НИКИФОРОВ

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ НИКАНОРА ОНАЦЬКОГО

Стаття присвячена аналізу досліджень життєвого шляху Никанора Онацького освітніх діячів та науковців в змісті краєзнавчої педагогіки. Основна увага приділена автором чинникам, які вплинули на формування світогляду діяча освіти і культури Слобожанщини.

***Ключові слова:** Никанор Онацький, краєзнавець, художник, мистецтвознавець, педагогічна діяльність, культурно-просвітницька робота.*

Постановка проблеми. “Концепція національного виховання” і “Концепція громадянського виховання” провідною метою визначили виховання й передачу молодому поколінню багатства духовної культури народу, його національної самосвідомості, своєрідності світогляду, і на цій основі формування особистісних рис громадянина України. Саме тому злободенністю є утвердження української національної школи, яка покликана увібрати в себе кращі національні традиції, здобутки вітчизняної і світової педагогічної науки. У зв’язку з цим особливо важливого значення для теорії та практики сучасного розвитку національної освіти, взагалі, та краєзнавчої освіти, зокрема, набуває вивчення історії української культури й освіти, аналіз творчого й життєвого шляху педагогів-просвітників, учених, письменників, які зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної педагогічної науки та культури, але у минулі десятиліття їх здобутки несправедливо замовчувалися, фальсифікувалися.

Лише після проголошення незалежності України культурологічні дослідження в педагогічній науці зробили вагомий поступ уперед у дослідженні творчої спадщини багатьох діячів культури, освіти, мистецтва, але, разом з тим, діяльність деяких з них ще не вивчена і не систематизована. У зв’язку з цим перед істориками, краєзнавцями, культурологами, мистецтвознавцями, педагогами-дослідниками постає чималий обсяг роботи, пов’язаний із поверненням імен людей, які для духовного збагачення свого народу не шкодували ні сил, ні здоров’я, навіть, життя. До таких визначних просвітителів і педагогів початку ХХ ст. належить Никанор Харитонович Онацький (1875–1937) – педагог, культурно-просвітницький діяч, краєзнавець, етнограф, художник, поет. Основний життєвий шлях Н. Онацький пройшов на Слобожанщині і лише останні трагічні роки (1933–1937) минули на Полтавщині. Місцеві дослідники час від часу намагалися і намагаються висвітлити різні грані його діяльності. Проте цілісного і всебічного аналізу педагогічних поглядів та культурно-просвітницької діяльності Н. Онацького, його вкладу у розвиток української освіти й культури до цього часу не здійснено. Саме тому тема наукового опрацювання всіх граней діяльності Н. Онацького назагал, і педагогічної, зокрема, є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Никанора Харитоновича, як і багатьох визначних діячів культури, в буремні роки ствердження Радянської влади було репресовано. Цей факт пояснює те, що його ім'я довгий час замовчувалось. Реабілітований Никанор Харитонович був у 1956. Посмертна реабілітація митця призвела деяке пожвавлення інтересу науковців до його спадщини. Проте лише в 1962 в Українській Радянській Енциклопедії з'являється довідка “Онацький Н. Х.”, а в 1964, у харківській газеті “Ленінська зміна”, – перша публікація про Никанора Харитоновича Г. Петрова “Традиція без продовжувачів”.

Починаючи з 70-х років, відкриваються перші виставки творів митця в Сумському обласному художньому музеї, що привернули увагу дослідників і науковців, і, взагалі, спільноти, до особистості художника. Як наслідок з'явилася на світ низка статей і наукових досліджень.

Одними із перших досліджень біографії Н. Онацького були краєзнавчі статті Г. Петрова “Народний митець” у газеті “Ленінська правда” та “Никанор Онацький на Краснопілщині” в газеті “Перемога” (обидві в 1965); наступного року – публікація “Мужнє слово” в “Ленінській правді”. Г. Петрову вдалося опублікувати частину знайденого матеріалу в тогочасній обласній газеті ЦК комуністичної партії України.

В збірнику документів та матеріалів “Інакодумство на Сумщині (1955–1990 рр.)” І. Іванущенко так характеризує роботу Г. Петрова: “У своїх друкованих розвідках – відкриттях (їх більше трьохсот) – Г. Петров передовсім – краєзнавець-дослідник. Найголовніша його заслуга, мабуть, у тому, що на Сумщині ним було не тільки відроджено пам'ять про замовчуваних, оббреханих у роки сталінщини видатних наших земляків, а й відкрито нові факти і грані їхнього життя і творчості” [5, с. 191].

Про арешти Никанора Харитоновича Онацького в статті “Никанор воскреслий” вперше написав краєзнавець Б. Ткаченко в журналі “Україна” за 1988. У цьому ж році надрукована праця колективу науковців художнього музею – В. Донченко, А. Дужої, Т. Єршової та ін. “Сумской художественный музей: путеводитель”, де, звичайно, є сторінки, присвячені життєвому шляху Никанора Харитоновича [4, с. 134–138].

Великий внесок у дослідження життєвого шляху, становлення колекції музею й опис творчої спадщини Онацького-художника зробили колективи художнього та краєзнавчого музеїв м. Суми. Завдяки зусиллям колективу художнього музею, дослідників Б. Ткаченка з Лебедина та Г. Петрова з Сум постать митця постає все об'ємніше.

Офіційно дата смерті художника вважалось 2 липня 1940. В 1990 стала відома справжня дата смерті митця із статті в газеті “Зоря Полтавщини” правознавця В. Граба “Ворожий “етнос”. Через деякий час вийшло друком ще кілька досліджень цього ж автора: “Покликаний служити людям” у 1992, та “За що був розстріляний етнограф Никанор Онацький”, надрукована у 1996.

28 грудня 1994 Сумському художньому музею присвоєно ім'я його ж фундатора і невдовзі, у 1995, побачив світ повний каталог творів та наукових

праць Н. Онацького, підготований Н. Юрченко. У 1995 в Сумському часописі “Червоний промінь” з’явилась стаття директора Сумського обласного художнього музею Г. Ареф’євої “Злочин, якого не було” [1, с. 5], в якому авторка простежила трагічний кінцевий шлях Н. Онацького за матеріалами, які надали працівники управління служби безпеки України в Сумській області.

Згодом у науково-популярному журналі “Музеї України” № 7, у 2005, науковцями художнього музею – Г. Ареф’євою, Л. Дужою та Л. Федевич – надрукована стаття “Сумський обласний художній музей імені Никанора Онацького” [2, с. 16–20].

До 130-річчя від дня народження митця у 2005 Управління культури Сумської облдержадміністрації та Сумський обласний художній музей підготували до друку публікацію “Никанор Харитонович Онацький (1875–1937 рр.)” та з нагоди 85-річчя обласного художнього музею (автори тексту Г. В. Ареф’єва й Н. С. Юрченко) [7, с. 1–24].

За останнє десятиліття опубліковано низку матеріалів, що проливають світло на невідомі й призабуті сторінки життя та смерті Н. Онацького. Зокрема, М. Манько в книзі “Суми та сумчани у документах сучасників”, що вийшла в світ у 2007, висвітлює раніше не опубліковані деталі з побутування Никанора Харитоновича в Сумах, зокрема, акцентує увагу на освітніх закладах міста, де вчителював Н. Онацький, автор унаочнює свої твердження численними фотографіями, до речі, із власного архіву, як він стверджує [6, с. 213–282].

17 квітня 1991 був прийнятий Закон УРСР “Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні”, який активізував справу відновлення історичної справедливості. Закон передбачає реабілітацію громадян, які були покарані судами, іншими державними органами в будь-якій формі, включаючи позбавлення життя або волі, обмеження інших громадянських прав і свобод з мотивів політичного, соціального, класового, національного та релігійного характеру.

У 1992 Президія Верховної Ради України (постанова від 6 квітня 1992 за № 2256 – XII) та Кабінет Міністрів України (постанова № 530 від 11 вересня 1992) визнали за необхідне здійснити випуск науково-документальної серії книг про жертви репресій в Україні. На виконання цих постанов Сумською обласною державною адміністрацією в лютому 1993 створено обласну редакційну колегію та редакційно-видавничу групу для підготовки видання про політичні репресії в регіоні. Основною джерельною базою “Реабілітовані історією. Сумська область” стали документи державних архівів області. Використані також матеріали державного архіву Служби безпеки України, Центрального державного архіву громадських об’єднань України, інших архівів, преси, друкованих збірок [10, с. 7].

Науково-документальна серія книг “Реабілітовані історією” у двадцяти семи томах (Сумській області присвячено три книги), що надруковані в 2005, є складовою частиною всеукраїнської науково-документальної серії, покликаної увічнити пам’ять громадян, необґрунтовано репресованих за

радянської доби. Вона містить важливий матеріал, який розповідає про трагічну долю жителів області, що стали жертвами політичних переслідувань.

У передмові до видання сказано: “Всі книги мають однакову структуру і включають: передмову; розділ “Мовою документів”, до якого входять матеріали, що стосуються відповідних міст і районів; біографічні нариси та довідки; додатки – з інформаційно-довідковими матеріалами, підсумковими кількісними відомостями про репресованих (реабілітованих) громадян, іменним та географічним показниками тощо” [10, с. 9].

У розділі “Бібліографічний показник” про Н. Онацького сказано так: “ОНАЦЬКИЙ Никанор Харитонович, 1875 р.н., с. Хоменкове Липоводолинського району, проживав у м. Полтава, українець, освіта вища, завідувачий відділом етнографії краєзнавчого музею. З 1913 р. По 1933 р. Проживав у м. Суми, засновник і директор художньо-історичного музею. Арешт у вересні 1937 р. Трійкою при управлінні НКВС по Полтавській області 23.11.1937 за участь у контрреволюційній націоналістичній організації застосована ВМП. Розстріляний 23.11.1937 у м. Полтава. Реабілітований 16.09.1956 Полтавським обласним судом” [10, с. 129].

До підготовки біографічних нарисів про окремих осіб були залучені доктори і кандидати наук, письменники, журналісти, працівники музеїв, вчителі. Зокрема біографічний нарис про Никанора Онацького підготувала науковець Н. Юрченко, яка використала вже опубліковані статті Г. Петрова, Б. Ткаченка, Г. Ареф'євої та розглянула в хронологічному порядку архівні документи, що внесло певну визначеність у послідовність життєвого шляху Н. Онацького [10, с. 148–155].

У 2006 вийшла в світ книга В. Скакун “Митець незвичайної долі” про життя і творчість Никанора Харитоновича Онацького як визначного українського художника, поета, педагога, науковця [9].

Надзвичайно вагомим дослідженням з нашої проблеми є документальний нарис Б. Ткаченка “Погром”, опублікований у 2010. Загалом книга присвячена життєвому шляху корифея українського мистецтвознавства С. А. Тарануценку, а оскільки Н. Онацький був у числі його однодумців, вагомий розділ книги присвячений спільній роботі діячів, а, також висвітленню життєвого шляху Никанора Харитоновича. Для цього автор промандрував усіма шляхами, що, бодай, якимось чином пов'язані з тернистим і трагічним життям Никанора Харитоновича; він розшукав сучасників, односельців, родичів, знайомих, зібрав та опрацював їх спогади [11, с. 122–254].

Мета статті – розглянути основні складові чинники формування світогляду педагога-художника Н. Х. Онацького.

Виклад основного матеріалу. Життєвий шлях – це перебіг людського життя з плином часу, послідовні зміни способу життя у зв'язку з розвитком самої людини, зі змінами конкретних умов її діяльності. Життєвий шлях Никанора Онацького – це єдиний творчий процес як педагога, так і художника. Ці поняття невіддільні і не можуть існувати одне без одного.

Простежимо, які фактори формували світоглядну позицію митця, становлення його як непересічної, знакової особистості на освітянській ниві та в мистецькому середовищі краю.

У “Новітній історії Полтавщини” сказано: “Онацький Никанор Харитонович – (8.12.1874, хутор Хоменки Гадяцького повіту – 23.11.1937) – художник, народознавець. Народився в селянській сім’ї. З ранніх літ виявив хист до малювання. Художню освіту одержав у Одеському художньому училищі й Петербурзькій Академії мистецтв. Викладав малювання у навчальних закладах Лебедина (1906–1913 рр.), Сум (1913–1933 рр.), брав участь у художніх виставках. У роки революції активно співпрацював із українськими есерами...” [3, с. 301–303].

З приводу участі в революційній діяльності Б. Ткаченко у статті “Никанор Воскреслий” пише: “...Він разом з іншими студентами допомагає пітерським портовикам перевозити зброю з Фінляндії, розповсюджує заборонену літературу, листівки, – і тут же, – пізніше відійшов від політичного життя, зосередившись на науково-педагогічній і творчій роботі” [12, с. 8].

Про виховання в сім’ї можемо зробити певні висновки зі слів того ж Б. Ткаченка, який зазначає: “Никанор Харитонович Онацький народився у селі Хоменкове Липоводолинського району Сумської області у селянській родині. У нього було двоє братів та дві сестри. У сім’ї виховувалася любов до національної культури. Співали українські народні пісні, вишивали рушники та сорочки, писали вірші. Захоплювався малюванням. На жаль, батько рано помер” [12, с. 8]. Ці ж факти переповідає і Н. Юрченко на сторінках нарису Никанор Онацький в багатотомнику “Реабілітовані історією”: “Мета цього нарису – простежити увесь життєвий шлях самовідданого митця”, – пише науковець [10, с. 149].

В одній зі своїх розвідок, у статті “Никанор Онацький в портретах і в житті”, Н. Юрченко оприлюднила документ, а саме – Диплом, як там сказано (наводимо дослівно): “...Художественнаго училища Одесскаго Общества Изыщных Искусств Никанору Онацкому сыну казака православнаго вероисповедания...”. В словах “сыну казака православнаго вероисповедания” теж закладений глибокий зміст – вони вказують на підвалини загальнолюдських цінностей, які прищеплювалися Никанору ще змалечку, в православній сім’ї, з вихованням християнських традицій і канонів, що, безперечно, позначилося на формуванні світогляду майбутнього педагога-художника. Далі, в цьому ж документі, сказано (цитуємо): “Никанор Онацький удостоєнь звання учителя рисования и чистописания” [13, с. 7–10]. Лише рік по тому і розпочалася освітянська діяльність Онацького-педагога в закладах освіти спочатку Лебедина, пізніше Сум. Педагогічний досвід художника теж, без сумніву, сприяв становленню особистості Онацького-просвітника.

Повернемось знову до Диплому, – він підписаний директором Художнього училища Академіком А. Поповим, який разом із художником К. Костанді (в Одеському художньому училищі), згодом із Іллею Репіним (який,

хоча і на короткий час, але був його викладачем в рисувальній школі при Петербурзькій Академії мистецтв) мали великий вплив на формування Онацького-художника. Особливого значення набуло знайомство з І. Рєпіним. Ця коротка, але доленосна зустріч, визначила подальший вибір напрямку творчості Н. Онацького як живописця – остаточне і неухильне слідування реалістичним традиціям академічної школи мистецтва.

Приблизно в цей же час у дореволюційних журналах та альманахах виходять його вірші, які високо оцінила українська письменниця Олена Пчілка, що редагувала часопис “Рідний край”.

В Лебедині Н. Онацький знайомиться з мистецтвознавцем Стефаном Таранущенком, художниками братами Федором та Василем Кричевськими, з директором місцевого художнього музею Борисом Рудневим, археологом Миколою Макаренком та з іншими ентузіастами народознавцями, однодумцями.

Таким чином, світогляд майбутнього просвітителя формувався під впливом спілкування з видатними людьми (його сучасниками – мистецтвознавцями, письменниками, художниками), тобто українськими інтелігентами, які спрямовували свою діяльність на пробудження національної свідомості народу, поширення освіти, розвиток науки. Провідною ідеєю світогляду вченого-педагога стає національна ідея, яка визначила спрямованість, суть і зміст його життя, діяльності і творчості.

Відтак, слід наголосити, що важливу роль у становленні Онацького-педагога, Онацького-художника, Онацького-громадського діяча відіграло творче та особисте спілкування з неординарними особистостями, такими, як І. Рєпін, О. Попов, К. Констанді, О. Пчілка, М. Макаренко, С. Таранущенко, Ф. Кричевський, В. Кричевський, Б. Руднєв та ін. Завдяки такому оточенню він формував і утверджував свої погляди і переконання, свою життєву позицію, педагогічні ідеї й мистецький світогляд.

В процесі роботи нами проаналізовано дослідження науковців, щодо життєвого шляху Н. Онацького і викладено матеріал у послідовній формі, що дає змогу визначити основні чинники, які мали вплив на формування світогляду педагога-художника:

- сім’я, родинне виховання;
- суспільно-політична ситуація в країні (революційні зміни, громадянська війна, переслідування інтелігенції, репресії);
- спілкування з визначними педагогами живописної школи: О. Поповим, К. Констанді, І. Рєпіним;
- знайомство з видатними людьми, прогресивними діячами: О. Пчілкою, М. Макаренком, С. Таранущенком, Ф. Кричевським, В. Кричевським, Б. Рудневим та ін.
- досвід роботи у педагогічних колективах освітніх закладів Лебедина та Сум.

Висновки. Таким чином, Н. Онацький діяв в історичному контексті боротьби за українську просвіту і, безумовно, як визначна особистість, небайдужа до долі своєї країни, не міг не сприйняти ідеї передової

інтелігенції і не включитися в процеси удосконалення української культури та освіти. Тому науковці високо цінують педагогічну та мистецьку спадщину Никанора Онацького, талант педагога-художника, його активну культурно-просвітницьку діяльність.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми, тож перспективними напрямками подальших наукових розвідок вважаємо докладне вивчення внеску Никанора Харитоновича Онацького у розвиток теорії національного виховання, методики викладання образотворчого мистецтва, дослідження освітньо-виховного потенціалу художньої спадщини мистця в змісті краєзнавчої педагогіки.

Література

1. Ареф'єва Г. В. Злочин, якого не було / Г. Ареф'єва // Червоний промінь. – 1995. – 18 лютого. – С. 5.
2. Ареф'єва Г. В., Дужа Г. М., Федевич Л. К. Сумський обласний художній музей імені Никанора Онацького // Культура. Історія. Традиції : наук.-популярний журнал. – Спецвипуск “Музеї України”. – № 7. – 2005. – С. 16–20.
3. Білоусько О. А., Єрмак Є. П., Ревегук В. Я. Новітні історія Полтавщини (І половина ХХ ст.) / О. А. Білоусько, Є. П. Єрмак, В. Я. Ревегук. – К., 2006. – С. 301–303.
4. Донченко В. А., Дужая А. М., Ершова Т. Н. и др. Сумский художественный музей : путеводитель. – Харьков : Прапор, 1988. – С. 134–138.
5. Інакодумство на Сумщині : зб. документів та матеріалів (1955–1990 роки) / упорядники : В. О. Артюх, Г. М. Іванущенко, В. О. Садівничий. – Т. 1. – Суми : ВВП “Мрія-1” ТОВ, 2012. – 300 с.
6. Манько М. О. Суми та сумчани у документах сучасників. – Книга перша (1655–1919) / М. О. Манько. – Суми : ВВП “Мрія-1” ТОВ, 2007. – 442 с.
7. Никанор Харитонович Онацький (1875–1937) : до 130-річчя від дня народження / Г. В. Ареф'єва, Н. С. Юрченко. – Суми : Університетська книга, 2005. – 24 с.
8. Онацький Н. Х. Українська Радянська Енциклопедія. – К., 1962. – Т. 10. – С. 333.
9. Скакун В. П. Митець незвичайної долі / В. П. Скакун. – Суми, 2006. – 73 с.
10. Реабілітовані історією. Сумська область. – Книга перша / за ред. О. В. Рубанова, О. І. Гончарова, Б. І. Маміна, Г. П. Самойлікової. – Суми : ВВП “Мрія-1” ТОВ, 2005. – 756 с.
11. Ткаченко Б. І. Погром. Документальний нарис / Б. І. Ткаченко – Суми : ВВП “Мрія-1” ТОВ, 2010. – 372 с.
12. Ткаченко Б. І. Никанор Воскреслий / Б. І. Ткаченко // Україна – 1988. – №35. – С. 8–9
13. Юрченко Н. С. Никанор Онацький в портретах і в житті / Н. С. Юрченко // Мистецькі осередки Сумщини: історія, колекція, дослідження : матеріали наукової конференції, присвяченої 75-річчю заснування Сумського музею – Суми : Університетська книга, 1995. – С. 7–10.

Отримано 14.01.2015

Summary

Nikiforov Andriy. Formation of ideology Nicanor Onatsky.

The article is devoted to the analysis of research of the life course Nicanor Onatsky, educational leaders and scientists in the sense of local history pedagogy. The main attention is paid to the factors that influenced the outlook Worker Education and Culture Slobozhanshchyna. It is family upbringing, education in arts institutions in famous teachers of art, communication with prominent figures of culture, experience in teaching, social and political situation in the country: revolution, persecution of intellectuals, repression.

Keywords: *Nicanor Onatsky, ethnographer, artist, connoisseur of art, teaching, public education.*